

Kubrat Han ve Büyük Bulgar Devleti'nin Kuruluşu

Ali Ahmetbeyoğlu*

Büyük (Magna) Bulgar Devleti'nin kurucusu olan ve 765-766 yıllarında yazıldığı tahmin edilen Bulgar Türklerine âit elde mevcut vesikaların en eski tarihli "Hakanlar Listesi"¹ diye tanınan Grekçe kronolojik kitabede 60 yıl hüküm sürdüğü², Dulo³ sülalesine mensup olduğu, Şegur Veçem (Sığır yılının üçüncü ayı)'de tahta geçtiği belirtilen ve Bulgar Türklerince ata kabul edilen Kubrat Han hakkında kaynaklardaki bilgiler yetersiz ve karışıkır.⁴ VI. asrın son çeyreğinde veya VII. asrın ilk yıllarında doğduğu tahmin edilen

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Bk. A. Ahmetbeyoğlu, "Bulgar Hakanlar Listesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, s. 1-8.

² "Hakanlar Listesi"nde hükümlerlik müddeti olarak verilen bu yılın Kubrat Han'ın ömür süresi olabileceği düşünülmüştür. Bk. O. Pritsak, *Die Bulgarische Fürstenliste*, Wiesbaden 1955, s. 36 vd; L. Bazin, *Les Calendriers Turc Anciens et Médiévaux*, Lille 1974 s. 661-673; V. Besevliev, *Protobulgarische Inschriften*, Berlin 1963, s. 318 vd..

³ Dulo sülalesi Asya Hun Tanhusu Mo-tun(m.ö 209-174)'dan itibaren Hun Tanhuları yetiştiren Tu-ku ailesiyle aynıdır. Bu sebeple genelde Dulo sülalesine mensub olan Bulgar Hanları Asya Hun Tanhuları ile aynı köke bağlanır. Bk. O. Pritsak, aynı eser, s. 62-64; İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1984, s. 190-191.

⁴ Kubrat döneminin en mühim kaynakları Bizans müverrihleri Theophanes(VIII. yy. İkinci yarısı- IX. yy. ilk yarısı) ile Nicephoros(IX. Asır)'un eserleridir. Ayrıca Paulus Diaconus(VII. Asır), Theophylaktos Simokattes(VII. Asır) gibi Bizans yazarları ile Ermeni coğrafya kitaplarında da bilgiler bulunmaktadır. Ayrıntılı malumat için bk. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, Berlin 1958, s. 456-59, 540-544; HN. Orkun, *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları*, Ankara 1938, s. 23-31.

Kubrat Han'ın ailesi, çocukluğu, yetişmesi tespit edilememiştir.⁵ Kaynaklarda Kubrat, Kovrat, Kuvrat, Kobrates, Kvratos, Kovratos, Khubrat, Kubratos, Koubratos, Kobratog, Kourt, Kurt⁶ şekillerinde geçen ismin; Gy. Nemeth, L. Bazin, P. B. Golden "toplamak, toplayan" yani halkı, devleti bir araya getiren manasına gelen Kubrat (Kobrat) ile alakalı⁷; A. Vambery, G. Feher, B. Szasz, V. Besevliev ise Türkçe "Kurt"dan ibaret olduğunu açıklamışlardır.⁸ Kubrat'ın istiklal mücadelesi için bir araya getirdiği Ogurlar (Bulgarlar), VII. Yüzyılın ilk yarısında Karadeniz ve Kuzey Kafkasya arasında dağınık halde idiler ve bir kısmı sınırları Karadeniz'e dayanan Göktürklere; bir kısmı ise Pannonia merkezli devlet kuran, hâkimiyetlerini Kafkaslara kadar genişleten Avarlara tâbi olarak yaşamaktaydılar. I. Göktürk Devleti'nin iç savaşlar sonucu zayıflayarak yıkılması, Avarların 626 yılındaki başarısız İstanbul kuşatmasından sonra güç kaybetmesi üzerine Bulgarları oluşturan boylar beylerin yönetiminde müstakil hareket etmeye başlamışlardır.⁹

Böyle bir atmosferde gençlik yılları geçen Kubrat'ın karışık zamanda nasil bir görev ifa ettiği anlaşılamamaktadır. Fakat bu sıralarda Hun-Ogur (Hun-Bulgar) Beyi olan dayısı Organa (Origin)¹⁰'nin yanında bulunduğu ve

⁵W. Pohl, *Die Awaren*, Wien 1988, s. 268 vdd.. Hiçbir belgeye dayanmadan Kubrat'ın daha küçük yaşlarda dayısı tarafından İstanbul'a götürülerek Bizans sarayında eğitilip yetiştirildiği ve vaftiz olup Hristiyan olduğu iddia edilmiştir. Bunun yanında kubrat'ın küçük yaşta değil de 635 yılından sonra dostu İmparator Herakleios(610-641) tarafından vaftiz edildiği de söylenmiştir. Bk. St. Runciman, *A. History of the First Bulgarian Empire*, London 1930, s. 12 vdd.; Ch. Gerard, *Les Bulgares De La Volga et Les Slaves Du Danube*, Paris 1939, s. 37-38.; L. Bazin, *aynı eser*, s. 672.Bu iddialar fariziyeden öteye gidememiştir.Eğer Kubrat dedikleri gibi Hristiyan olsaydı bu çocuklanınada sirayet ederdi ve torunları Krum ile Omurtag ölkelerindeki Hristiyanlaşırma çabalarına önlem almazlardı.Bk.A.Ahmetbeyoğlu,"Omurtag Han(814-831)",*Türk Dünyası Tarih Dergisi*,sayı 34,1989,s.42-46.

⁶ Gy. Morovesik, *Byzantinoturcica*, II, s. 161-162; J.J. Mikkola, "Die chronologie Der Türkschen Danoubulgaren", *Journal de la Sciété Finno-Ougrienne*, XXX, 2, 1930, s. 10.

⁷ Bk Gy. Neméth, "Kobrat es Esperüch", *Magyar Nyelv*, XXVIII; 1932, s. 7 vd.; L. Bazin, *aynı eser*, s. 667-669; P. B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (çev. O. Karatay), Ankara 2002, s. 202 n-69;T.Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara 1987,s.3.

⁸ İ. Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni*, Ankara 1985, s 12-13; V. Besevliev, *aynı eser*, s. 316-320. Kubrat ismi, manası ile alakalı görüşler ve Kubrat'a ait yüzyükte 'Patrik Kubrat' ibaresinin yer alması neticesinde Kubrat'ın; II. Göktürk Devleti'nin kurucusu olan Kutluk'un Kağan ilan edilikten sonra İlleriş (Devleti-İli derleyip toparlayan) ünvanını alması gibi Bulgarları bir devlet çatısı altında toplamasından dolayı taşıdığı ünvan olabileceğini düşünmekteyiz. Gerek Kubrat gerekse bunun haricinde kullandığı başka bir isim veya ünvan olup olmadığı konusunda hiçbir iz bulunmadığından kesin bir şey söylemek mümkün olamamaktadır.

⁹ A. Stratos, *Byzantine Empire in the Seventh Century*, IV, Amsterdam 1978, s. 98; Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 155; L. N. Gumilev *Eski Türkler*,(çev. A. Batur), İstanbul 1999, s. 258-59;O.Karatay,"Kuber Han'ın Göçü ve Türk İsimli Sırp Kralları",*Bilgi*,18,2001,s.34-35.

¹⁰ Kubrat Han'ın dayısı olan(P.B.Golden'e göre amcası) Organa'nın Göktürklerin batıdaki Prenslerinden Çin kaynaklarında geçen Mo-ho-t'un hou ile aynı kişi olduğu söz konusu edilmiştir. Azak civarındaki Bulgarların başında olan şahsın ünvanının Mo-ho-t'un hou, adının ise Organa veya Uragan olduğu Tulular ve Bulgarların başına geçerek Göktürlere isyan ettiği, Hazarlarla savaştığını ve Çungarya'daki savaşlar esnasında 631 yılında hayatını kaybettiği belirtilmiştir. Ayrıca Kubrat'ın genellikle kabul edildiği gibi kız kardeşinin oğlu değil, hanımı tarafından yeğeni olduğu da vurgulanmıştır. Bk. M. İ. Artamanov, *Hazar Tarihi*, 217; A. Taşağıl, *Göktürkler*, Anka-

yetiştigi tahmin edilmektedir¹¹. Fakat Nicephoros'un, 619 yılında kilise meselesini görüşmek üzere bir Hun-Bulgar Beyi'nin maiyetiyle birlikte İstanbul'a gelerek Hristiyanlığa kabul edilmesini rica ettiği, yanındakiler ve hanımlarının vaftiz edildiğini, kendisine ise İmparator tarafından Patrik ünvanı verildiğini söylemesi karışıklıklara yol açmıştır¹².

Nitekim maiyetiyle birlikte kilise meselesini görüşmek üzere İstanbul'a gelen Bey'in isminin kaydedilmemesi, onun kimliği ile alakalı değişik görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Marquart başta olmak üzere birçokları Hun Beyi'nin Organa, Zlatarsky ve bazı ilim adamları ise Kubrat olduğunu iddia etmişlerdir. Beraberindekilerinin Hristiyanlığı kabul ettikleri belirtilirken Hun Beyi'nin vaftiz olduğu konusunda bir kayıt bulunmamaktadır. Bu sebeple kaynaktaki bilgilerden zorlamayla Hristiyan olduğu hükmü çıkarıldığı gibi, din değiştirmeyip kendi dininde kaldığı da kabul edilmiştir. Kendisine hediyeler verilen ve Patrik gibi yüksek bir ünvan tevdi edilen Bey'in Bizans için oldukça ehemmiyet taşıdığı anlaşılmaktadır.¹³

Stratejik açıdan oldukça önemli olan Kırım'daki topraklarının güvenliği için Karadeniz'in Kuzeyi ve Azak civarındaki kabilelerle iyi ilişkiler içinde bulunan Bizans, Hristiyanlığın bu kabileler arasında yayılması için oldukça çok çaba sarf etmiştir. Nitekim Hunlar arasındaki misyonerlik faaliyetleri sonucunda Onogur Piskoposluğu tesis edilmiştir. Azak civarındaki bölgenin Göktürklerle bağlı olan Hun-Bulgar Beyi, tebaası içindeki Hristiyanların dini meseleleriyle alakalı Bizansla direk müzakerelerde bulunmuştur. Bu sebeple Nicephoros'un bahsettiği Bey'in bu Hun-Bulgar Beyi ile aynı kişi olduğu tahmin edilmektedir¹⁴.

626 yılında Avarların Sasaneler'le birlikte İstanbul kuşatmasında başarısız olmaları çok büyük prestij kaybetmelerine sebep olmuştur. Avar Devleti'nde merkezi otorite sarsılmış, iktisadi ve siyasi kriz baş göstermiştir. 630 yılında Avar Kağanı'nın ölümü de yeni Kağan'ın kim olacağı meselesini ortaya çıkarmış, Pannonia'da iç harp vukuu bulmuştur. Avarlara bağlı olan Bulgarlar, Kağan'ın ölümü üzerine yeni hükümdarın kendilerinden olması gerektiğini öne sürerek isyan etmişlerdir. 9000 kişilik bir kuvvetle Avar ordusuna karşı

ra 1995, s. 93, 110; St. Runciman, *A. History of the First Bulgarian Empire*, London 1930, s. 14-15; P.B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, (çev. E.Ç. Mızrak), İstanbul 2006, s.55.

¹¹ Johannes Camenita, *De Excidio Thesalonicensi*, Bonnua, s. 495-496; W. Pohl, *Die Awaren*, s. 271; Gantscho Tzenoff, *Goten Oder Bulgaren*, Leipzig 1915, s. 184-202; St. Runciman, *A. History of the First Bulgarian Empire* s. 14-15.

¹² *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica*, (neşr. Karl de boor), Leipzig 1880, s. 20 vd..

¹³ I. Zimonyi, *Bulgarlar ve Ogurlar*, bk *Türkler*, Cild 2, Ankara 2002, s. 610-11; Gy. Moravcsik, "Zur Geschichte Der Onoguren", *Ungarischen Jahrbücher*, 10, 1930, s. 70-82; V. Besevliev, *Die Protobulgarische Periode Der Bulgarischen Geschichte*, Amsterdam 1980, s. 146 vdd. ;A. Avenarius, *Die Awaren in Europa*, Amsterdam 1974, s. 255.

¹⁴ M.I. Artamanov, *aynı eser*, s. 214; A. Avenarius, *aynı eser*, s. 157; G.-Ostorgorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. F. Işıltan), Ankara 1986, s. 97.

koyan Bulgar Beyi mağlup edilerek Pannonia'dan püskürtülmüştür. Yenilen Bulgar Beyi; kadın, çocuk ve sağ kurtulanlarla birlikte Bavyera bölgesine kaçmış, Frank Kralı Dagobert'ten sığınma talebinde bulunmuştur. Frank Kralı, ilk önce kışı geçirmeleri için Bulgar Beyi ve maiyetindekileri sınırlarına kabul etmiş, sonra kararını değiştirerek öldürülmelerini emretmiştir. Bulgar Beyi yanındakilerle Marco Vinedorum'a kaçarak Longabard Kralı Walluc'a sığınmıştır. Panonia'daki Bulgar isyanını yöneten ve ismi tespit edilemeyen kişinin Kutrigur Bey'i olduğu anlaşılmışsa da, bu şahsın Organa veya bizzat Kubrat'ın kendisi olabileceği de iddia edilmiştir¹⁵.

Bu ilk isyandan sonra Bulgarların mücadeleleri devam etmiştir. Dayısı Organa'nın yerine Hun-Bulgarlarının (Ogur-Bulgar) başına geçen Kubrat (Nicephoros, Onogurların Hanı ifadesini kullanmıştır), Avarları mağlup edip Kuzey Karadeniz bölgesine göçe zorlayarak bu sahadaki Bulgarlar ile I Gök-türk devletinin yıkılması sonucu serbest kalan Azak civarındaki Bulgarları (Ogur boyları Onogur, Otuzogur, Koturogurları) birleştirip 635 yılında Büyük (Magna) Bulgar Devleti'ni kurmuş ve devletin ilk Hanı olmuştur.¹⁶ Devletin kurulduğu coğrafya hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Araştırmacıları değişik sonuçlara ulaştıran bilgilerin kaynağını ise Theophanes, Nicephoros ve bir Ermeni coğrafya kitabında yazılanlar oluşturmuştur. Bu konuda en geniş bilgilerin yer aldığı Theophanes'de şunlar kaydedilmiştir: "...Karadeniz'in kuzeyinde Maeotis gölünün ötesinde, Sarmat topraklarında okyanus'a doğru uzanan bu sahada büyük İtil Nehri akar. Kafkas dağlarındaki Daryal geçidinden geçen Don Nehri, İtil Nehri'ne yakındır. Maeotis gölünün yukarılarından değişik yönlere akan Don ve İtil'in yakınlarında Kuphis Nehri (umumiyetle bunun Kuban nehri olduğu düşünölmüştür) doğar ve Necropiles ile Krioproson yakınlarında Pontus denizine dökölür. Maeotis gölünün doğu sahillerinde Phanagoria ötesinde Yahudiler yanında birçok halk yaşar. Bu gölün öte tarafında Bulgarların xistan balığı avladıkları

¹⁵ J. Jarnut, *Geschichte Der Langobarden*, Stuttgart 1982, s. 60 vd. ; W. Pohl, *aynı eser*, s. 269-270; V. Besevliev, *aynı eser*, s. 156-157; P.B.Golden, *Hazar Çalışmaları*, s.57; O.Karatay, *aynı makale*, s.36-37.

¹⁶ *Nicephoros*, s. 24; W. Pohl, *Die Awaren*, s. 272-73; A. Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, London 1973, s. 437-440; H. Memişoğlu, "Bulgarların menşei ve oluşumları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 71, 1991, s. 60-61. Kubrat'ın Büyük Bulgar Devleti'ni kurup Han olmadan önce "Hakanlar Listesi"nde Ermi ailesine (Dulo'ya evlenme yolu ile bağlanan ve hanım tarafından akrabalık vasıtasıyla oluşan soy) mensub ve bir hüküm sürdüğu belirtilen Gostun diye birinden bahsedilmiştir. Hakında hiçbir malumat bulunmayan Gostun'un Organa'nın Genel Valisi veya Organa'nın ölümünden sonra kısa bir müddet Hun Ogur-Bulgarların başında bulunmuş olabileceği yahut bizzat Organa'nın kendisi olduğu düşünölmüştür. L. Bazin, *aynı eser*, s. 661; V. Besevliev, *aynı eser*, s. 317; M. I. Artamanov, *aynı eser*, s. 218; G. D. O. Pritsak, *aynı eser*, s. 38; I. Zimonyi, *aynı eser*, s. 610. Ayrıca Kubrat Han'ın istiklallerini ilan etmeden önce dayısının bağlı olduğu Göktürlere değil, Avarlara tâbi olduğu söylenmiştir. Bk.P. B.Golden, *Hazar Çalışmaları*, s.55; O.Karatay, *aynı makale*, s.37.

Kuphis'in yukarı taraflarında Büyük Bulgar Devleti bulunur ve orada Bulgarların akrabaları Kotraglar yaşarlar..."¹⁷.

Nicephoros'da kısaca "...Hunlar ve Bulgarlar hakkında birşeyler söylemeliyiz. Maeotis gölünün civarında, Kuphis Nehri boyunca Büyük Bulgarlar yani Kotraglar yaşar..." demiştir¹⁸.

Ermeni Ananias Sirakeçi ise, *Ermenistan Coğrafyasına Yeni Notlar* isimli kitabında şu bilgileri vermiştir: "...Sarmatyada, Keraunian ve Hipion dağlarının olduğu yerde Maeotis denizine dökülen beş nehir vardır. İki nehir Kafkasyadan gelir. Biri, Kafkaslardan başlayan Maeotis'in kuzeybatısı ile Pontus arasına vaki Krax dağlarından dökülen Vallanis'dir. Diğeri ise Psevros nehridir (Kuban'ı bir kolu) ve Bosphoros'u Nikops şehrinin bulunduğu yöreden ayırır. Onların kuzeyinde Türk ve Bulgar halkları yaşarlar. Bunlara Kupi-Bulgar, Duçi-Bulgar, Oghontor-Blkar muhacirleri ve Çdar-Balkarlar denilirdi. Ptolemeus bu isimleri bilmezdi...". Yine aynı kitap da "...Trakya'da iki dağ ve nehir vardır. Bunlardan biri altı kola ayrılan Tuna'dır. Bu nehir bir göl ve Pjuki denilen bir ada oluşturur. Bu adada, Avarları yenip Bulgar dağlarından geçerek Hazarlardan kaçan Kubrat'ın oğlu Asparuh yaşar..."¹⁹.

Kaynaklarda aktarılan bu bilgilerden yola çıkılarak Büyük Bulgar Devleti'nin nerede olduğu konusunda değişik yerler gösterilmiştir. Bulgar ve Ogurlar arasında bir bağlantı olmadığını iddia ederek devletin batıda kurulduğuna inanan Fr. Westberg ve J. Marquart dikkate alınmazsa²⁰, Büyük Bulgar Devleti'nin neşettiği yer hakkında ilk ciddi çalışmayı Gy. Moravcsik yapmış ve devletin Kuzey Kafkasya'da Kuban ve Don nehirleri arasındaki coğrafyada kurulduğunu söylemiştir²¹. Gy. Nemeth²², S. Szadeczký-Kordoss²³, L. Ligeti²⁴, Cs. Bálint²⁵ gibi birçok Macar ilim adamı Moravcsik'in fikrini desteklemişlerdir. İstvan Zimonyi Karadeniz'in kuzey kıyılarında²⁶, W. Pohl Azak Denizi'nin her iki yanında²⁷, M. İ. Artamanov Azak Denizi'nin Dnyeper'e, Don'dan Kuban'a kadar uzanan sahada²⁸, C. H.

¹⁷ Theophanes Confessor, *Chronographia*, (neşr. Karl de Boor), Leipzig 1883, s. 356-357.

¹⁸ Nicephoros, s. 24.

¹⁹ <http://groznijat.tripod.com/Bulgar>.

²⁰ Gy. Moravcsik, "Zur Geschichte der Onoguren", s. 72.

²¹ A. Róna-Tas, *Kubrat Han'ın Büyük Bulgar Devleti*, bk *Türkler*, Cild 2, s. 625.

²² Gy. Nemeth, *A Foglaltó M agyarság Kiakulása*, Budapest 1930, s. 175 vd..

²³ S. Szadeczký-Kardoss, "Kuvrat Fiának Kubernek a Történeté és az Avar-Kori Leletanyag" *Antik Tanumanyag*, 15, 1975, s. 270-71; Aynı Müellif, *Az Avar Történelem Forrássai 557- től 806 ig*, Szeged, 1992, s. 212-213.

²⁴ L. Ligeti, *A Magyar Nyelv Török Kapcsolatai a Hanfoglalás Előtt és az Arpada-Korban*, Budapest 1986, s. 345-352.

²⁵ Cs. Bálint, "Nochmals über Die Identifizierung Des Grabes Von Kuvrat", *Acta Orientalia*, 42, 1988, s.

²⁶ I. Zimonyi, *aynı eser*, s. 611.

²⁷ W. Pohl, *Die Awaren*, s. 271-72.

²⁸ M. İ. Artamanov, *aynı eser*, s. 210, 222.

Beck de Büyük Bulgar Devleti'nin merkezinin Kuban olduğunu Don-Dnyeper arasında kurulduğunu söylemiştir²⁹. Ayrıca S. A. Romašov batıdaki sınırların Dnyeper'e ulaştığını çünkü başlangıçta Don-Dnyeper arasında yaşayan Kutrigurların devlete katılmadıklarını düşünmüştür. I. S. Chichurov ise Büyük Bulgar Devleti'nin Azak Denizi'nin doğusundan Kuban Nehri'ne kadar uzanan sınırlı bir bölgede kurulduğunu iddia etmiştir. En son A. Rona-Tas ise Büyük Bulgar Devleti'nin Azak Nehri'nin kuzeyindeki saha merkezli olmak üzere Dnyeper Bölgesi'nde kurulduğunu, sınırlarının doğuda Don boylarına, batıda ise Bug Nehri'ne dayandığını ortaya koymuştur³⁰.

Kubrat ve Bulgarlara ait bilgiler kifayetsiz olduğundan devletin kesin sınırlarını belirlemek mümkün olamamaktadır. Fakat kaynaklardaki yazılanlar yanında, 1912 yılında bugünkü Ukrayna'da bulunan ve Kubrat Han'a ait olduğu düşünölen iki yüzük ile üzerindeki yazılardan yola çıkarak Andras Rona-Tas'ın yaptığu değerlendirmeler ve tespitlerin daha sağlıklı olduğunu düşünmekteyiz.

Kubrat Han devleti kurduktan sonra İstanbul'a elçi göndererek Bizans İmparatoru Herakleios (610-641)'la antlaşma imzalamıştır. Yeni kurulan bir devlet için bu oldukça önemli olmuştur. İmparator Herakleios Avarlara ve Avar-Sasani ittifakına karşı yeni bir müttefik bulması açısından Büyük Bulgar Devleti'nin varlığını kabul etmiş ve Kubrat Han'a hediyeler göndererek ona Patrik ünvanı vermiştir. Kubrat Han Herakleios'la yaptığu bu antlaşmaya ömür boyu sadık kalmıştır. Öyle ki, Herakleios'un ölümünden sonra dul karısı Martina oğlu Herakkomos'la birlikte Konstantin'in oğlu Konstan'a karşı taht mücadelesine girişmiş. Kubrat, Martina ve oğlunu sonuna kadar desteklemiştir³¹.

641 yılında Hazarlarla savaştığı anlaşılan ve yaptıkları hakkında daha fazla malumat sahibi olmadığımız Kubrat Han'ın ölüm tarihi hakkında da değişik görüşler ortaya atılmıştır. Müttefiki, dostu Herakleios'un ölümünden kısa

²⁹ H. Beck, "Awaren", *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 2, 1, 1967, s. s. 527 vdd...

³⁰ A. Róna-Tas, "Where Was Khuvrat's Bulgharia?", *Acta Orientalia*, 53, Sayı 20, 1-2, 2000, s. 1-16.

³¹ *Nicephoros*, s. 25; Ch. Gerard, *aynı eser*, s. 40; I. Bóna, *Das erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken*, bk *Studia Turco-Hungarica*, Budapest 1981, s. 105-107; S. Szádeczky-Kardoss, "Kutruguroi Onagurai; Ugoroi:", *Paulys Realencyclopädie Derclassischen Altertumswissenschaft*, XII, 1970, s. 904; A. Stratos, *Byzantine Empire in the Seventh Century*, II, s. 136; J. Werner, *Der Grabfund Von Malaja Præsepina und Kuvrat Kagan Der Bulgaren*, München 1984, s. 39; E. Chrysos, *Byzantine Diplomacy A. D. 300-800: Means and Ends*, Byzantine Diplomacy Variorum, 1991, s. 25-30; D. Obolansky, *The Byzantine Commonwealth*, Oxford 1966, s. 89. Kubrat'a Herakleios tarafından Patrik ünvanı verilmesi Bizans için Kubrat'ın ne kadar ehemmiyet taşıdığını ve 619 yılında Nicephoros'un bahsettiği İstanbul'a gelen ve Patrik ünvanıyla taltif edilen kişinin de Kubrat olamayacağını ortaya koymuştur (aynı kişiye bir ünvan iki kere verilemeyeceğinden).

süre sonra 641-647 yılları arasında öldüğü iddia edilmiştir³². Rona-Tas, Kubrat'a ait olduğu kabul edilen sikkelerden yola çıkarak en geç 650 yılında öldüğünü söylemiştir³³. Kubrat'ın Göktürkler'den ayrılarak bağımsız Büyük Bulgar Devletini kurduğu tarihi 584 olarak kabul eden Zlatarsky 642'de³⁴, G. Feher ise VII. yy. Ortalarında öldüğünü düşünmüşlerdir³⁵. Bizans tarihçisi Theophanes'in Kubrat'ın II. Konstans(641-668)'in batıya hareket ettiği zamanda öldüğünü kaydetmesi (hareketten önce mi sonra mı öldüğü belirsizdir)³⁶ Kubrat'ın ölüm tarihini 668-669 yılına kadar çıkarılmasına sebep olmuştur³⁷. Bu bilgiden hareketle O. Pritsak, Kubrat'ın ölüm tarihi olarak 665 yılını vermiştir³⁸ ki, daha sonraki hadiseler göze alındığında gerçeğe en yakın tarih olarak kabul edilmiştir³⁹.

Büyük Bulgar Devleti kurucusunun ölümünden sonra fazla devam etmemiş, ayrılmayıp bir arada yaşamalarını tavsiye ettiği oğulları arasındaki çekişmeler neticesinde parçalanmaya başlamıştır. Bu dâhili mücadelelerin ne kadar sürdüğü ve Kubrat'ın ardından kurduğu devletin daha kaç yıl varlığını koruyabildiği tam olarak bilinmemektedir. L. N. Gumilev devletin 679'a kadar sürdüğünü söylemiş⁴⁰, genel olarak da devletin 668-670 yılları arasında yıkıldığı tahmin edilmiştir⁴¹. Kubrat'ın, Theophanes⁴² ve Nicephoros⁴³'un sadece üç tanesinin ismini kaydettiği beş oğlundan en büyüğü Batbayan, babasının isteği mucibince yerine tahta geçmiş, fakat iç mücadeleler sonucu devlet dağılmış ve ülkede kalanlarla kendisi, hâkimiyetleri Karadeniz'in kuzeyin'e kadar uzanan Hazarlar tarafından boyunduruk altına alınmıştır. İkinci oğul Kotragos Don'u geçerek o bölgeye yerleşmiş, ismi Kuber (Kuver) olduğu sanılan dördüncü oğul Tuna'yı aştıktan sonra Pannonia'ya göç ederek Avar hâkimiyetine girmiş, beşinci oğul İtalya'ya giderek Ravenna'lı Pentapolis'in topraklarına yerleşmiştir. Üçüncü oğul Asparuh ise Dnyeper ile Dnyester'i geçerek Tuna'nın denize dökülen kısmına yerleşmiş ve Tuna Bulgar Devleti'ni kurmuştur⁴⁴.

³² A. Róna-Tas, *Where Was Khuvrat's Bulgaria?*, s. 6; T. Tekin *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara 1987, s. 33; L. Bazin, *aynı eser*, s. 680-682; A. Stratos, *aynı eser*, s. 99.

³³ A. Róna-Tas, *aynı makale*, s. 7.

³⁴ M. I. Artamanov, *Hazar Tarihi*, s. 219.

³⁵ G. Fehér, *Bulgar Türkleri Tarihi*, Ankara 1985, s. 31.

³⁶ *Theophanes*, s. 273.

³⁷ W. Pohl, *Die Awaren*, s. 271; A. Stratos, *aynı eser*, s. 165.

³⁸ O. Pritsak, *Die Bulgarische Fürstenliste*, s. 191-192.

³⁹ İ. Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni*, s. 15; İ. Zimonyi, *Bulgarlar ve Ogurlar*, s. 611.

⁴⁰ L. N. Gumilev, *Eski Türkler*, s. 258-259.

⁴¹ I. Bóna, *aynı eser*, s. 107; Gy. László, *Kovrát Kagán Fiinak Történetéhez Magyar Östörténeti Tanulmányák*, Budapest 1977, s. 225 vdd.; J. Werner, *aynı eser*, s. 9-16; W. Pohl, *Die Awaren*, s. 271 vd..

⁴² *Theophanes*, s. 357-358.

⁴³ *Nicephoros*, s. 1-12.

⁴⁴ M. I. Artamanov, *aynı eser*, s. 223 vd; İ. Zimonyi, *aynı eser*, s. 611-612; S. Szádeczky-Kardoss, *Kutruguroi; Onoguroi; Uguroi.*, s. 218-19; Christian Gerard, *Les Bulgares De La Volga et Les Slaves Du Danube*, s. 49 vd..; Z. Miftakov, *İlk Bulgar Devlet Oluşumları bk Türkler*, Cild 2,

Hazarların Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkaslar'daki ilerlemesi Büyük Bulgar Devleti'nin yıkılmasında önemli bir etken olduğu gibi, Bulgarların dağılmalarında da başrolü oynamıştır. Nitekim Göktürklerin çöküşü ile birlikte Batı'da güç kazanan ve Orta Asya'dan gelen göçlerle kalabalıklaşan, 660'lı yılların başında Ermenistan'a giren Hazarların yükselişini Hazar Meliki Yusuf (X. asır), mektubunda "V.n.n.r" diye isimlendirdiği ve Hazarlardan daha kalabalık olduğunu söylediği Onogur-Bulgarların kovulmalarına bağlamıştır⁴⁵. Kubrat Han'dan geriye, Ukrayna'da Poltova Bölgesi'ndeki Mola Pereşçepino köyü yakınlarında Dnyeper Nehri'nin sol ayaklarından Vorskla Nehri'nin sol kıyısında ele geçen hazineden başka birşey kalmamıştır. At koşum takımları, giysiler, Sasani-Bizans ve yerli el yapımı kap kacaklardan oluşan eşyalar Kubrat'ın mühim kişiliğini yansıtmıştır. Ayrıca bunlar arasında Bizans sikkelerine rastlanması Bizansla olan dostluk ilişkilerinin göstergesi kabul edilmiştir. Hazinenin çıkarıldığı mezarın Kubrat'a ait olduğu da düşünülmüştür.

Bu mezar yerinin Dnyeper'e kadar uzanan Büyük Bulgar sınırlarının en dış kenarında yer alması, akıllara çeşitli sorular getirmiştir. Kubrat Hazarlardan kaçtığı sırada yolda iken buralarda mı ölmüştür, yoksa bu bölgede zaman zaman Kubrat Han'ında kaldığı birçok Bulgar merkezlerinden birisi mi bulunmaktaydı? Her ne kadar Ermeni coğrafya kitapları Bulgar Devleti'nin dört merkezi parçadan oluştuğunu söylemişler de bunların yerini tam olarak tespit etmek mümkün olamamıştır. Hangi sebepten gömülmüş olursa olsun mezar da bulunan bir Sasani gümüş kabı, Bizans ve Sasani gümüşleri, Avarlarinki ile de benzerlik gösteren altın kupalar, üzerinde Patrik Kubrat yazan iki yüzük (bunun Kubrat'ın hükümdarlık mührü olabileceği düşünülmüştür) gibi kıymetli eşyalar; bir bozkırlı Türk Beyi'nin şaşkırtan kültürel-tarihi görüş açılarını, düşüncelerini, münasebetlerini yansıtmaları bakımından oldukça ehemmiyetlidir⁴⁶.

Netice olarak Azak civarında bulunan ve Göktürlere bağlı Onogurların başında olan dayısı Organa'nın yanında yetişen ve onun ölümü üzerine yerine geçen, Onogurlar ile Kutrigurlar başta olmak üzere Karadeniz kıyılarındaki Ogurları (Bulgarları) birleştirip bir devlet kuran Kubrat, aynı zamanda kendisinden sonra yeni bir Bulgar Etnogenez'i başlatmıştır ki, bütün bu boylar daha sonra tek bir isimle Bulgar olarak adlandırılmışlardır.

s. 623; O. Karatay, *aynı makale*, s. 37, 43. Bu arada Kubrat'ın en büyük oğlu Batbayan'ın "Hakanlar Listesi"ndeki Vezmer'le aynı şahıs olduğu iddia edilmiştir. Bk. A. Ahmetbeyoğlu, *Bulgar Hakanlar Listesi*, s. 3; W. Pohl, *Die Awaren*, s. 274 vd; Gy. Székely, *La Conquete Turcobulgare et la Fondation de L'etat Bulgare*, *Studia Turco-Hungarica*, s. 9-10; P. B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 56.

⁴⁵ D. M. Dunlop, *History of the Jewish Khazars* Newyork 1956, s. 56 vd.; P. B. Golden, *Khazar Studies*, I, Budapest 1980, s. 45; M. I. Artamanov, *Hazar Tarihi*, s. 231.

⁴⁶ W. Pohl, *aynı eser*, s. 272 vd.; J. Werner, *aynı eser*, s. 43-44; Cs. Bálint, "Zur Identifizierung des Grabes Von Kuvrat", *Acta Archaeologica Hungarica*, 30, 1978, s. 209-223; Aynı Müellif, *Die Archäologie Der Steppe Steppenvölker zwischen Wolga und Danau Vom 6. bis Zum 9. Jahrhundert*, Wien 1988, s. 91-98; A. Róna-Tas, *Hungarions and Europe in the middle Ages, an Introduction to Early Hungarian History*, Budapest 1999, s. 218.